

Dr. Voigt Vilmos¹: Scheiber Sándor és a tárgytörténet²

Az olyan népszerű történetek, mint például a vízözön, világszerte és a legkülönbözőbb korokból származó művekben fordulnak elő. Az olyan, személyekről szóló történetek, mint amilyenek a Nagy Sándorról szólók, szintén évezredek át és különböző szövegekben nyomon követhetők. Mintegy kétezer éve már a hellenisztikus filológia elkezdte ezeket a vissza-visszatérő szövegrészeket a *típus*, *motívum*, *toposz*, *téma* megnevezésekkel ellátni, és e fogalmakat máig használja az irodalomtudomány és a vallástörténet is. A mai folklorisztika is szinte automatikusan említi e megnevezéseket, azonban általában külön meghatározás nélkül, gyakran pontatlanul.

Magam nem adok itt ez elnevezésekről tüzetes áttekintést vagy elméleti rendszerezést, csupán az egyszerűség kedvéért említem, hogy a *motívum* egy kis tartalmi szövegegység (pl. az árva gyermek), amelynek azonban vannak önállóan ismert rész-mozzanatai (pl. a csecsemőt egy kosárban a vízre teszik ki). A *téma* egy ennél jóval nagyobb, egy történetre vonatkozó szövegegység (pl. a házastárs megszerzése – legtöbbször „feleségszerzés” - *Brautwerbung*, amely gyakran igen nehéz, olykor egyenesen természetfeletti feladatok elvégzését követeli meg). A *típus* a folklorisztikában közismert megnevezésként használatos, leginkább a mesekutatásban, és egy történet egészének tartalmára vonatkozik (ilyenek pl. a *Hamupipőke*-mesék). Ezek mellett az előadásom címében („tárgytörténet”) szereplő fogalom, a tárgy” ritkábban kerül külön megnevezésre, és nem is minden nyelven ismeretes. A német filológia *Stoff* néven ismeri, nincs is megfelelője sem az angol, sem a francia nyelvben. A magyarban is ritkán használjuk – ugyanakkor maga a „tárgytörténet” megnevezés a magyar filológiában jól ismert. Az ilyen értelemben vett „tárgy” (*Stoff*) szintén tartalmi elem: az, amiről az illető szöveg szól. A „tárgytörténet” (németül: *Stoffgeschichte*) pedig azt vizsgálja, hogy ezek a „tárgyak” milyen régóta és milyen távlatokban ismertek, hogyan kerülnek elő újból és újból.³

Megemlítem, hogy közel áll a „tárgytörténeti” áttekintésekhez két másik irodalomtudományi és művelődéstörténeti segédanyag. Az egyikben a nevezetes irodalmi „műveket” sorolják fel, legtöbbször ábécésorrendben, és gyakran nemcsak a művek tartalmát közlik, hanem azt is elmondják, milyen forrásokból dolgozott az író. A másik megoldást a német filológia „*Realienkunde*” néven ismeri, és szó szerint ezt is „a tárgyak története” kifejezéssel fordíthatjuk le. Ebben az olyan eszközök és tárgyak (németül ezt *Sachkultur* néven szokás említeni) szerepelnek (pl. hidak, várak, fegyverek, akár a harang vagy öltözetek, zászlók, jelvények), amelyek történeti adatai, leírása gyakran irodalmi alkotásokban is megtalálhatók.

A „tárgytörténész” jól teszi, ha az ilyen szakművekben is jártas: ám ez mégsem „*Stoffgeschichte*”. Most nem is foglalkozom többet ezekkel.

A következőkben csak a dolgozatunk számára fontos összefüggéseket említem, megjegyezve, hogy a magyarországi „tárgytörténeti” kutatásokról nemhogy tüzetes és alapos, hanem még rövid áttekintés sem készült. Jellemző, hogy magyar irodalmi lexikonainkban ugyanúgy nincs ilyen címszó, mint a *Magyar Néprajzi Lexikonban*.

¹ Voigt Vilmos (1940/Szeged): ELTE BTK Néprajzi Intézet Folklore Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára, professor emeritus, az MTA doktora, a Scheiber Sándor-díj tulajdonosa.

² Elhangzott 2013. november 20-án, a „Scheiber Sándor, a mi tanítómesterünk” című konferencián, az OR-ZSE Scheiber Sándor utcai épületében.

³ Csak bizonyos áttekintést adhattam e kérdéskörrel: Voigt 1993. A kínálkozó áttekintések egyike: Daemrich – Daemrich 1978 (új kiadás: 1995).

Köztudottan Goethe volt az első, aki *Noten und Abhandlungen zum Westöstlichen Diwan* c. tanulmányában (1816-1818) egy „poetológiai hármasság”-ról (*triász*) beszél: *Form*, *Stoff* és *Gehalt* megnevezésekkel. Szerinte a „forma” voltaképpen megfelel a „műfaj” meghatározott formájának (pl. ballada, himnusz), a „tartalom” (*Gehalt*) maga az írói alkotás a maga megformáltságában – és a „tárgy” (*Stoff*) az, amiről a mű szól (ilyen pl. a Faust-történet, vagy általában az „ördöggel” szerződést kötő ember története). Azt is érdemes megemlíteni, hogy Goethe éppen olyan művével kapcsolatban gondolkodik ezen, amelyben ő maga az „európai” és a „keleti” költészet azonosságait—különbségeit próbálja körüljárni.

A 19. század vége felé – azaz az összehasonlító, pozitívista folklorisztika kialakulásának idején – a kutatók sokat foglalkoztak a „motívum” és a „típus” fogalmaival – nyilvánvalóan azért, mivel ebben az időben egyre több olyan régi, vagy az Európától távoli kultúrából származó szöveg vált ismertté, amelyek tartalma meglepően hasonlított az európai irodalomból vagy népköltészetből ismert szövegekre.

Magyarországon a „tárgytörténet” első megjelenése az 1876-tól Abafi Lajos által szerkesztett *Figyelő* c. zömmel irodalomtörténeti folyóiratban figyelhető meg. Ő maga két népballadához (*Molnár Anna* és *Fehér Anna*) ad ilyen módon sok tucat nemzetközi párhuzamot.⁴

A legelső német összehasonlító irodalomtörténeti folyóirat, a Max Koch szerkesztette *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte* (1886-tól) ennél későbbi, sőt még azt is tudjuk, hogy első szerkesztőjének a német kollégák éppen Katona Lajost kívánták megnyerni. A magyar összehasonlító szövegfilológia a 19. század végére ismerte és használta a tárgytörténet gyakorlatát. 1877-ben indult meg Kolozsvárt az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* folyóirata, 1887-től pedig Budapesten az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* folyóirata – mindkettőben tárgytörténeti jellegű szépirodalmi és népköltési közlésekkel.

Már ekkor is több magyar irodalomtörténeti dolgozat követi ezt a módszert. Ezek között a legnevezetesebb Kárpáti Károly disszertációja⁵, amelyben „a Murányi Vénusz” (Széchy Mária) várostrommal összekötött házasságtörténete (1644) szépirodalmi feldolgozásait vizsgálja az elmúlt két évszázad során. Amint ismeretes, a maga korának legjelentősebb epikus költője, Gyöngyösi István már 1664-ben eposz írt a témáról, amely egészen a 19. századig népszerű volt (Petőfi is megverselte). Mivel ez valódi történelmi eseményből indult ki a történet és főszereplői közismert magyar személyek voltak – rögtön „magyar jellegű” volt ez a tárgytörténet.

A magyar népköltés vizsgálatában már Henszlmann Imre (1847), majd Arany László és Gyulai Pál (1872-től) az akkor kibontakozó nemzetközi mesekutatás gyakorlata szerint említették a magyar népmesék témáinak külföldi párhuzamait. Noha éppen a „*Stoff*” megnevezés nem szerepel a tanulmányokban, a 19. század végére a magyar irodalomtudomány és népköltészetkutatás ezt a módszert jól ismeri: Heinrich Gusztáv és Katona Lajos ilyen művei közismertek voltak. A magyar kutatók következő generációja, mint például Binder Jenő, Lázár Béla, Király György, Solymossy Sándor, valamivel később György Lajos, Turóczi-Trostler József, Waldapfel József és mások is használták e módszert. Katona az olyan világszerte ismeret témákkal foglalkozott, mint a Shakespeare által is feldolgozott *Cymbeline*, vagy éppen a nálunk *Ludas Matyi* történetként ismert mesetípus (a mai nemzetközi népmesetípus-katalógus szerinti száma: ATU 1530, *The Poor Man of Nippur*, és legrégibb, akkád nyelvű szövege i.e. 711-ből maradt ránk). Katona egyébként hozzákezdett

⁴ Abafi 1876a és 1876b. Tanulságos, hogy az utókor ezeket, és Abafinak más jellegű tematikus összeállításait, pl. „a halhatatlanság eszméje a népköltészetben” nem igazán emlegette.

⁵ Kárpáti 1877 és átdolgozva: Kárpáti 1880.

egy nemzetközi mesetípus-jegyzék összeállításához is.⁶ Heinrich a *Faust*-témát tekintette át, mégpedig nemcsak a hivatásos irodalomban, hanem a német népkönyvben, sőt az ördöggel szövetkező emberre vonatkozó lengyel és magyar mondákban is.⁷ Később György Lajos rendszeresen átnézte a régi magyar anekdotagyűjteményeket és kapcsolta össze egymással ugyanazon történet, különböző megfogalmazásait.

Még később Scheiber volt a magyar tárgy történeti kutatás legfontosabb képviselője, azonban már a nemzetközi *Stoffgeschichte* egy későbbi korszakában.

Ugyanis az 1960-as években a német irodalomkutatásban, elsősorban Elisabeth Frenzel révén újraélesztette e módszert és népszerű kiadványok egész sorában tette közismertté.⁸ A tiszteletére kiadott kötet is⁹ jelzi az irányzat sokrétűségét, azonban azt is, hogy „német” módszer maradt, és különösen nemzetközi vonatkozásban elterjedtsége korlátozott. Amikor azonban éppen ezidőtájt a bonni folklorista-professzor, Kurt Ranke megszervezi a nemzetközi mesekutatás vitathatatlanul legfontosabb kézikönyvét, az *Enzyklopädie des Märchens* kötetét (máig 14 kötet, a W-betű közepéig, vagyis az „Aaron” és „Abel” címszavaktól az „erdei szellem” (*Waldgeist*) vagy „Waltharius” címszavakig), ebben megkülönböztetett helyet biztosított a tárgy történet képviselő címszavaknak. Külön címszava van a *Stoff*-nak¹⁰, és nemcsak Scheiber dolgozott a lexikon számára, hanem öröla is kiváló címszó készült – Fröhlich Ida jóvoltából.¹¹

A Frenzel által újraélesztett „tárgytörténet”-kötetek haszna nyilvánvaló. Az olvasó hamar kiismeri magát az ábécébe szedett címszavak között, és rögtön megtudja, kik és hol, mikor írtak az olyan „tárgy”-akról, mint a *Gólem*, *Shylock* vagy *Jób* – hogy csak néhány, minket érdeklő cikket említsünk. Arról is olvashatunk, hogyan értékelte a közvélemény egy-egy „örökzöld” téma újra meg újra feldolgozását. Noha Frenzel több ízben is megkísérelte, hogy a „tárgytörténet” és rokon területek fogalmait pontosan definiálja, azonban e kísérletek is félbe maradtak. Műveinek az érdeme az adatgazdagság – és nem az irodalomelméleti tisztázás. Minthogy e kötetek terjedelme csekély volt, nem várhatjuk el, hogy sok irodalom alkotásait vegye figyelembe. Például magyar adatok csak néhány helyen találhatók. És természetesen azt sem várhatjuk el, hogy a hatalmas és változatos talmudikus-rabbinikus irodalomnak akár legfontosabb alkotásait is mind megemlítsék. Frenzel munkája után is szükség van tüzetes, aprólékos, egy-egy tárgyat bemutató kutatásokra. Így térünk vissza Scheiber Sándor életművének egy igen jellemző összetevőjére.

Természetesen Scheiber nem Frenzeltől tanulta a tárgy történetet. Ő a Magyarországon ekkor már megszokottá vált „bibliai” motívumkutatást folytatta más területekre is kiterjesztve azt. Közvetett és közvetlen meseterei, mint Goldziher Ignác, Löw Immanuel, Heller Bernát és mások, már mesteri fokon művelték e módszert. Scheiber is már korábban használta a magyar „tárgytörténet” szót, mint ahogy Frenzel a „*Stoffe der Weltliteratur*” kifejezést. *Folklór és tárgy történet* című tanulmányköteteiben maga is többször beszél arról, hogy körülbelül 1938 óta foglalkozik ilyen kérdésekkel. Ám ez nem is teljesen „stimmel”, hiszen több mint másfélezer tételyi bibliográfiájában már a korábbi évekből (1934-1935) is ilyen publikációkra találunk: *Arany János „A hamis tanú” c. költeményének egy aggádai párhuzama* vagy *A szőlő mondájának vándorútja* c. Vagyis a filológusi pályája legelején álló, 25 éves Scheiber már e nyomon halad: összekapcsolja rabbinisztikus szaktudását a magyar irodalomtörténet és népköltészet elmélyült ismeretével. Már első egyetemi disszertációja:

⁶ Lásd összegyűjtött tanulmányainak két kötetét: Katona 1912.

⁷ Heinrich 1914.

⁸ Lásd pl. Frenzel 1962, 1963, 1976 stb., ezek több, olykor javított kiadásban is.

⁹ Frenzel – Bisanz – Trousson 1980.

¹⁰ Habel 2007.

¹¹ Fröhlich 2004.

„Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről” (1937) ilyen jellegű, és legkorábbi dolgozataiban is megtaláljuk az egészen a kortársi költészetig eljutó szépirodalmi érdeklődést. Második egyetemi disszertációja „Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre” (1949) szolgált alapul a szegedi egyetemen magántanári habilitációjának. Scheiber ehhez felhasználta Rubinyi Mózesnek Mikszáthról összegyűjtött féléjegyzéseit is (akinek *Mikszáth Kálmán élete és művei* c. áttekintése már 1917-ben megjelent). Scheiber is azon a véleményen van, hogy sok oly motívum, történet, amit Mikszáth említ, és már az ókori és keleti szövegekből is ismerünk, nem írott forrásból jutott el az íróhoz, hanem szóban, kortársai anekdotázó beszélgetései révén. Scheiber ezzel kapcsolatban idézi a már említett György Lajos egyik korábbi tanulmányát,¹² amelynek már a címében ott van a „tárgytörténet” szó. Ami e fogalom „magyar” történetét illeti, legalább még egy lépéssel előbbre is juthatunk.

Az erdélyi magyar irodalomtörténész György Lajos a kolozsvári egyetemen tanult, és főként a régi magyar irodalom pozitívista professzora, Dézsi Lajos hathatott rá. Dézsi gondosan bemutatta a régi magyar irodalom alkotásait, ezek filológiáját jól ismerte: ám közvetlenül nemzetközi tárgytörténettel ő nem foglalkozott. Viszont György 1912 és 1914 között Budapesten volt tanárjelölt, és tudjuk, hogy ez idő alatt ismerte meg Katona Lajos és Heinrich Gusztáv már említett műveit. Trianon után György Kolozsvárt volt egyetemi tanár, ám budapesti irodalomtörténész és folklorista kollegáival való kapcsolata mindvégig igen szívélyes volt.¹³ György Lajos a harmincas évek közepén foglalkozott a legtöbbet „tárgytörténettel”, és ezt a kérdést külön dolgozatában is áttekintette. Érdemes volna külön tanulmányban összegezni erre vonatkozó munkásságát. Voltaképpen az ő érdeklődési körének megfelelő megoldása volt, hogy elsősorban az anekdoták és tréfás elbeszélések kutatására alkalmazta a módszert. (Pedig a tárgytörténet ennél sokkal szélesebb körű: lírai versek és tragédiák, mesék és mondák, szólások is vizsgálhatók e módszer segítségével. Amikor Scheiber Mikszáth műveinek „tárgytörténeti” vizsgálatába fogott, ily módon visszatért a magyar tárgytörténet klasszikusaihoz, a 19-20. század fordulóján. Egyébként ő is csak néhány elbeszélő műfaj keretében alkalmazta a legszívesebben.

Már volt szó arról, milyen kiválóan ismerte Scheiber a magyar irodalmat, különös tekintettel Arany János és Mikszáth műveire. Különösen örvendetes tény volt, hogy Scheiber működése „fénykorában” sorra készültek a nagy magyar írók műveinek „kritikai” kiadásai, amelyekben minden egyes mű keletkezéstörténetét, témájának milyenségét is vizsgálták. Már Petőfi és Vörösmarty így kiadott művei is sok „tárgytörténeti” érdekességet tanúsítottak, Scheiberhez azonban közelebb állt Arany János és Mikszáth Kálmán műveinek kritikai kiadása. Ezekre hivatkozik a maga tanulmányaiban, illetve azokban meg az ő műveire utalnak. És igen sokszor segítsége közvetett volt, valamelyik szerkesztő számára nehezen érthető adathoz végül is ő tudott távlatot mutatni. Érdemes lenne e sok-sok „kritikai-kiadás” kötetet egyszer pontosan áttekinteni, hol hivatkoznak név szerint rá, és hol sejtethjük Scheiber valamilyen közreműködését?

Magam is tanúsíthatom, szóban is, rögtönzötten is milyen sokszor segítette a hozzá forduló kutatókat. Még telefonon is, sőt úgy is, hogy én telefonáltam, megmondtam, ki akar valamit tőle megkérdezni, és aztán ők telefonon beszéltek meg megjegyzéseiket. Újvidéki folklór-professzor kollégám, Jung Károly be is számol ilyen telefonbeszélgetéseikről.

Scheiber egy-egy tárgytörténeti tanulmányt, vagy akár rövid jegyzetet szívesen publikált külön, és ezeket szívesen fűzte egy csokorba. Számszámot tesznek ki ilyen írásai.

¹² György 1933.

¹³ Munkásságát bemutatja, gazdag irodalommal: Antal 1992.

Különösen fontos ezek között az „*Alte Geschichten im neuen Gewande*” (’Régi történetek új köntösben’) metaforikus című sorozat, amelyet a nemzetközi mesekutató folyóiratban (*Fabula*) 1966-tól kezdett el közölni. Még ennél is korábbi a „*Zu den antiken Zusammenhängen der Aggada*” sorozat, az antik irodalom és az *aggada* összevethető témáiról, amelyet a magyarországi *Acta Antiqua* folyóiratban 1963-ban kezdett meg. Ezek német vagy angol nyelvű írások. Élete végén az *Élet és Irodalom* hasábjain olvashattuk legalább húsz, további tárgy történeti „miniatűrjeit” – immár magyarul. Szerencsére nemcsak magyar nyelvű tanulmányköteteiben közölte újra ilyen írásait, hanem idegen nyelvű tanulmánykötetében (*Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature* – 1985) az *Acta Antiqua*-ból több mint ötven, a *Fabulából* majdnem száz ilyen rövid írást hozott – gyakorlatilag reprint formájában, azaz változtatás, kiegészítés, modernizálás nélkül.

Ha mindezt összeszámoljuk, megállapíthatjuk, hogy több mint kétszáz (!) alkalommal használta írásai műfajának megnevezéseként a *tárgytörténet* – *Stoffgeschichte*, *Motivgeschichte* megjelölést. Ami egyszerűen nemcsak annyit tesz, hogy ő volt a legszorgalmasabb magyar „tárgytörténész” – hanem azt is, hogy e téren az összehasonlító motívumkutatás oly kiválóságai mellé állítható, mint Reinhold Köhler, Walter Anderson, Archer Taylor – és kevesen mások.

Természetesen most nem tudjuk ezt a gazdag ismeretkincset még töredékeiben sem bemutatni. Ám legyen elég egyetlen példa arra, mi mindenre terjedt ki Scheiber figyelme! Egyik kései ilyen írásfüzére a nagy izraeli folklór-professzor, Dov Noy 60. születésnapjára készült kiadványban látott napvilágot.¹⁴ Tíz szöveget említ:

1. A bóher francia helyett egy általa kitalált halandzsa-nyelvet tanít. Ez a történet egy régi zsidó anekdotából származik, és még kínai-jiddis (!) változata is ismert.
2. A szegény emberek „öltözetet váltanak”. Ez is régi zsidó és magyar anekdota.¹⁵ Minthogy rövid a történet, mellékelem (az idézett mű 8. lapjáról):

A méltóságos főispán urasághoz akartak bemenni egyszer a Lézer Pimpelesz és a Dóvedl Flederwisch, de olyan rongyosak voltak, hogy a hajdú nem beeresztette őket. „Ha a méltóságos úr színe előtt akartok megjelenni, váltsatok ruhát!” A Lézer meg a Dóvedl kimentek az alsó udvarba, egyik a másikatúl felhúzta a nadrágot meg a kabátot és visszamentek és mondták a hajdúnak: „Most már csak rendben van? Ruhát váltottunk.”

Scheiber Móra Ferentől idézi a történetet, és hivatkozik Blumenthal 1924-es bécsi zsidó-anekdota könyvére. (Egyébként a közlésben a lábjegyzetek összekeveredtek.) Vagyis ő egy korábbi magyar nyelvű változat is ismert – és nyilván a nemzetközi párhuzamokkal közös az eredet.

Nyilván nem áll ellentétben Scheiber precízre törekvő módszerével, ha a forrásműről is teszek néhány megjegyzést, annál inkább, mivel ennek vannak nem várt részei is. Egy éppen 1920-ban kiadott zsidó adoma-könyv látszatra a zsidókat gúnyolja, azaz antiszemita kiadvány. Ám a címben szereplő „Seiffenstein Salamon” ennél korábbi élelapi-figura. A zsidó Ágai Adolf (1836-1916) teremtménye, aki 1867-ben indította meg a *Borsszem Jankó* élelapiot, amelyben számos, beszélő nevű, állandóan visszatérő figura szerepelt, hamarosan rajzokkal is illusztrálva. Már az első években közéjük került és országos ismertségre tett szert az adomázó Seiffenstein Salamon. A *Borsszem Jankó* az első világháború idején egyre változatosabb

¹⁴ Ben-Ami – Dan 1983.

¹⁵ Legalább jegyzetben megemlítem, hogy ez a szöveg egy olyan változat, amit Scheiber nem ismert! Ez pedig ritka dolog. A magyarázat az, hogy egy füzetben jelent meg „Borsszem Jankó könyvtára I” jelöléssel és *Seiffenstein Salamon adomái* címmel (A Borsszem Jankó kiadása – 1920. – ára 15 korona). Ennek van egy 1989-ben Várkonyi Mihály által a Stúdió kiadónál megjelentetett reprintje.

formákban (hadi-kalendáriumok, sőt „srapnel-kalendárium”) igyekezett a közönség figyelmét elnyerni. Ekkor válik állandóvá a szövegíró Molnár Jenő (1880-1933) és a festő és karikatúrista Bér Dezső (1875-1924) együttműködése. 1909-től Molnár a *Borsszem Jankó* szerkesztője. Mindketten zsidók, Molnár ráadásul nemcsak a világháború, hanem a Tanácsköztársaság esküdt ellensége, aki pamfletet tesz közzé *Die 133 Tage Schrecken Herrschaft in Ungarn* címmel. Vagyis az 1920-as kiadvány (több nem jelent meg a „Borsszem Jankó könyvtára” sorozatban) leginkább anyagi haszonra törekvő vállalkozás lehetett. Ami a „ruhát váltani” anekdotát illeti, ez biztosan régebb, mint az 1920-as közlés, és akár Ágai idejére is visszanyúlhat. Mind ez, mind a Scheiber által idézett osztrák változat a feudalizmusból modernizálódó Osztrák-Magyar Monarchia társadalmi hierarchiáját tükrözi. Igen érdekes az a nyelvezet is, ahogy a *Borsszem Jankó* szövegeit megfogalmazták. Ez a „magyaros zsidó nyelv és kiejtés” torzképét adja. Később az antiszemita propaganda-iratok is használják. Megannyi olyan téma, amit érdemes volna külön is megvizsgálni!

Visszatérve a Scheiber-adta szövegekhez:

3. Egy festővel elkészítetik egy elhunyt leány arcképét. A kép láttán a megrendelő édesanya felkiált: „Hogy megváltozott a másvilágon!”. Magyar írók ismerték e történetet.
4. Keserű történet a II. világháborúból hazatért zsidó férfiről, aki így szól a barátjához: „Semmim sem maradt, azon kívül, amit te magadon viselsz.” Több kortársi magyar szerző, mint igaz történetet mondta el.
5. A háborúban a zubonyban hordott imakönyv vagy Biblia megállítja a puskagolyót. Világszerte ismert.
6. A becsületes megtaláló. Egy gazdag ember elveszíti pénztárcáját 25.000 perzsa tallérral, 5.000 tallért ígér a becsületes megtalálónak. Az jelentkezik is, de a gazdag ember azt állítja, 30.000 tallér volt a tárcában, a megtaláló tehát már kivette a kitűzött jutalmat. Bíróhoz mennek, aki végül azt mondja: „Ha ebben a tárcában 25.000 tallér van, akkor ez nem a gazdag által elvesztett, és addig maradjon a megtalálónál, amíg az igazi elvesztő nem jelentkezik”. A középkor óta ismert.
7. A templomszolga imája az engesztelési ünnepen: „Én egy senki vagyok”. A Rabbi kiigazítja: Hogyan meri magát senkinek mondani?! Malamud regényében (*Dubin's Lives*) elmondott szöveg, de ott értelmezés nélkül.
8. Az idősödő szerető, akinek ősz hajszálait fiatal szeretője, a feketéket idős szeretője huzigálja ki. Ezópusban már olvasható.
9. Szegény emberek azt állítják, gyerekük született, hogy ajándékokat kaphassanak.
10. A „szól a kakas már” szöveg története. – Scheiber mindezeknek nemcsak régi változatait ismeri, hanem éppen a legújabb felbukkanást adatolja.

A források között magyar írók (Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Szász György, Herczeg Ferenc, Királyhegyi Pál, Mikszáth Kálmán) szerepelnek, akik különböző társadalmi rétegeket szólaltatnak meg. A világirodalomból Malamud, sőt Elie Wiesel regénye (*The Town Beyond the Wall*) említetnek. Kiváló folklór-kutatók egész sorára (Johannes Bolte, Stith Thompson, Ch. Bloch, Haim Schwarzbaum, Isachar Ben-Ami, N. Ausubel, Zvi Sofer) is hivatkozik, természetesen György Lajosra és Elisabeth Frenzelre is utal. Az olvasó a szövegek és párhuzamok két forrásvidékére figyelhet fel. Egyrészt az irodalom, különösen a magyar-zsidó írók. Másrészt a folklór, különös tekintettel a zsidókra. Scheiber szerint ezek a tárgy történeti kapcsolatok magukért beszélnek.

És mindez egy 12 lapos cikkben található, amelynek minden részletét vagy hivatkozását nem is említettük!

Scheiber miniatúrái az anekdoták és rövid történetek világtörténetét mutatják be. Ha több ízben is visszatért ugyanahhoz a témához, újabb és újabb adatokkal egészítette ki kommentárjait. Scheiber nem beszél a tárgytörténet módszertanáról, csak a legkülönbözőbb forrásokat ismeri: napilapok, kalendáriumok, életrajzi írások, ám regények és a világirodalom klasszikusai is. És természetesen a magyar és a nemzetközi folklór. A judaisztikát a komparatiztikával kapcsolta össze, és e téren a maga idejében egyedül állt. Mindazáltal a „targytörténet” csak Scheiber hihetetlenül tág érdeklődési körének csak egyik szelete volt. Ő a „kis” formák és a „nagy” formák között sem tett különbséget.

Mi lehet az oka annak, hogy bizonyos szövegek évezredekig túlélnek és kontinenseket tudnak átugrani? Gyakran egy sajátos motívum ragadja meg a közönséget. (Ilyen például az „egy évig tartó uralom” – a pütkösdi királyság története.) Máskor a fő szereplők (pl. Kain és Ábel) váltanak ki újra-meg újra érdeklődést. Egész (nép)mesék maradnak fenn ilyen módon. Ilyen például az ATU 1645-ös számon nyilvántartott történet az „Álom a hídnál levő kincsről”. Ennek rövid története ez: Egy ember azt álmodja, egy távoli városba kell elutaznia, és ott a hídnál kincsre fog találni. El is megy, ás is, de semmit sem talál. Odajön egy helybeli ember, beszédbe elegyednek. Azt mondja a helybeli: „Ilyenek a buta álmok. Én például azt álmodtam, hogy abba és abba a városba kell utaznom, és ott egy pontos helyen kincset találok” Az első ember megdöbben, az így leírt helyszín az ő otthona. Hazamegy, meg is találja a kincset. Scheiber megállapítja, hogy ez a történet már az i.sz. 10. században ismert volt az arab vallásos irodalomban, és onnan a keresztesek hozták magukkal Európába, legkivált francia földre.

Tanulságos, hogy az említett történeteknek van morálja is. Nemcsak a szavak, az általuk kifejezett ideológia is tovább él bennük. Az „álmom a hídnál található kincsről” a természetfelettit elhívó/el nem hívó ember tükörképe, kifejezi a világ váratlan, kiismerhetetlen, paradox jellegét is. Tipikus keleti példája a bölcsességnek.

Feltűnő, mennyire állandó figyelemmel fordult a folklór szövegek felé. Nyilvánvaló, hogy erre a zsidó folklorisztika hagyományai is kötelezték. Ám ezen túlmenően a folklór egésze, annak „édesbús” világfelfogása is érdekelte. Nagy magyar folkloristáink sorában ott a helye. Büszkén említem most is, hogy meghívásomra tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Folklore Tanszéken. Ez volt az első „egyetemi” felkérése. Felterjesztettem címzetes egyetemi tanárnak is. Szinte halála előtt ez volt az egyik jó hír, amit még meghallhatott. Arcképe évtizedek óta ott van a mi tanszéki szemináriumi szobánk falán. Azt hiszem, ez volt a legelső ilyen „hivatalos” arcképe egy egyetemen. Még a *Scheiber-lore* keretében is tudnék történeteket mesélni róla – köztük tárgytörténetileg is érdekeseket. Most azonban nem a személyes emlékek bemutatására, hanem tudományos munkásságának egy fontos vonulatára kívántam rámutatni.

Az irodalmakban nemcsak a kis részek és az összetevők (a motívumok, a „*Stoff*”) fontosak, hanem az egész művek, az életművek, a műfajok, a stíluskorszakok, és még sok más is. Scheiber ritkábban foglalkozott velük. Ám azok a részek, amelyeket bemutatott, igen fontos irodalmi, vallási hátterükre is utalnak. A kis témáknak is nagy mestere volt.¹⁶

Irodalom

¹⁶ Dolgozatomban arra törekedtem, olyan példákat említsek, amelyekkel Scheiber is foglalkozott. Ezeket azonban külön-külön nem soroltam fel. Bibliográfiája segítségével ezek kikereshetők.

ABAFI Lajos

1876a „Fehér Anna” című magyar népballadánkról. *Figyelő I* (kötet, II. füzet, augusztus), 84-99.

1876b „Molnár Anna”. *Figyelő I* (kötet, VI. füzet, december) 321-343.

ANTAL Árpád

1992 *György Lajos életműve*. Erdélyi Tudományos Füzetek 210. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár.

ATU = lásd: UATHER

BEN-AMI, Isachar – DAN, Joseph ed. by:

1983 *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*. Folklore Research Center Studies VII. The Magnis Press – The Hebrew University, Jerusalem.

DAEMMRICH, Horst S. – DAEMMRICH, Ingrid C.

1978 *Themen und Motive in der Literatur. Ein Handbuch*. UTB, Bern – München. (Második kiadás: 1995. UTB, Tübingen.)

FRENZEL, Elisabeth

1962 *Stoffe der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Kröners Taschenbuch 300. Kröner, Stuttgart.

1963 *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. Sammlung Metzler – Realienbücher für Germanisten – Abteilung Poetik 28. J. B. Metzler, Stuttgart.

1966 *Stoff- und Motivgeschichte*. Grundlagen der Germanistik 3. Erich Schmidt, Berlin.

1976 *Motive der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Kröners Taschenbuch 301. Kröner, Stuttgart.

FRENZEL, Herbert A. – BISANZ, Adam J. – TROUSSON, Raymond. hrsg.

1980 *Elemente der Literatur. Beiträge zur Stoff-, Motiv- und Themenforschung*. Kröner Themata 702. Kröner, Stuttgart.

FRÖHLICH, Ida

2004. Scheiber, Sándor (Alexander). In: RANKE, Kurt begründet von: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 11. Walter de Gruyter, Berlin – New York, Sp. 1306-1039.

GYÖRGY Lajos

1933. *Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálán anekdotáihoz*. Irodalomtörténeti Füzetek 47. Budapest.

HABEL, Thomas

2007. Stoff. In: RANKE, Kurt begründet von: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 12. Walter de Gruyter, Berlin – New York, Sp. 1324-1330.

HEINRICH Gusztáv

1914. *Faust. Irodalomtörténeti cikkek*. Franklin, Budapest.

KÁRPÁTI Károly

1877. A Murányi Venus a magyar költészetben. *Figyelő III* 47-61, 130-139.

1880. *A Murányi Venus a magyar költészetben. Irodalmi kísérlet.* Sopron, Grimm G..

KATONA Lajos

1912. *Irodalmi tanulmányai.* I-II. Franklin Társulat, Budapest.

UTHER, Hans-Jörg

2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography.* Folklore Fellows' Communications 284-286. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

VOIGT Vilmos

1993. tárgytörténet. In: SZERDAHELYI István főszerk.: *Világirodalmi Lexikon 15.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 164-166.